

JIZZAX QO'ZG'OLONI VA TARIXIY AHAMIYATI

IIV Xorazm akademik litseyi Tarix fani o'qituvchisi

Matyaqubov Elyorbek Amonboyevich

Ushbu maqolada podshoning Rossiyani front orqasiga chaqirish haqidagi farmoni, bu bilan bog'liq 1916 yildagi g'alayonlar va bu g'alayonlarning eng shiddatlisi Jizzax qo'zg'oloni haqida ma'lumotlar berilgan. Jizzax qo'zg'oloni Jizzax va uning atrofidagi aholining podsho Rossiyasi mustamlakachiligiga qarshi milliy ozodlik harakati bo'lib, harakat yetakchilari va unda faol ishtirok etganlarning nomlari bugungi kungacha mamlakatimizning shonli tarixidan munosib o'rin egalladi.

Kalit so'zlar: 1916-yil 25-iyun, Jizzax viloyati, Jizzax qo'zg'oloni, Kuyaboshi, Abdurahmon Jevachi, Nazirxo'ja Eshon, polkovnik Afanasev, Fozil Yo'ldosh ugli, Zakomolskiy, deputat A. Kerenskiy.

1916- yil 25- iyunda Rossiya imperatori Nikolay II ning "Imperiyaning rus bo'lmagan erkak aholisini amaldagi armiya hududida mudofaa inshootlari va harbiy aloqa yo'llarini qurish ishlariga, shuningdek, davlat mudofaasi uchun zarur bo'lgan boshqa ishlarga jalb etish to'g'risida"gi farmoni "Turkiston aholisi uchun" eng dahshatli narsa edi.

Farmonga ko'ra, Turkistonda 19 yoshdan 43 yoshgacha bo'lgan jami 250 ming nafar rus bo'lmagan erkaklar front orqasidagi mehnatga safarbar qilinishi kerak edi [O'zbekistonning yangi tarixi. Birinchi kitob. 416-b.]. Podshohning farmoni haqidagi bu xabar butun Turkiston o'lkasi bo'ylab chaqmoqdek tarqalib, Turkiston mehnatkashlarini qon va qayg'u bilan larzaga soldi. Chunki ishga faqat kambag'allarning farzandlarini olib borish rejalashtirilgan edi. Volost

gubernatorlari, oqsoqollar va ellikta boshliqlarga mehnat ro'yxatini tuzish topshirildi. Ular bundan o'z manfaati uchun foydalanishdi.

Mahalliy hokimiyat katta pora evaziga boy va amaldorlarning farzandlarini safarbarlikdan ozod qilgan, kambag'al oilalar farzandlarini esa bu ro'yxatga qo'shgan. Bundan tashqari, mustamlakachilarning ruxsati bilan boylar va amaldorlar o'z o'g'illari o'rniga boshqa odamlarni ishga olishlari mumkin edi. Bunday nohaqlik, nohaqlik, firibgarliklar allaqachon ayanchli hayot kechirayotgan nochor xalq ommasining sabr-toqatini to'ldirib, boshini ko'tarishga majbur bo'lmoqda. Shu tariqa Turkistonda tarixda Jizzax qo'zg'oloni nomi bilan mashhur bo'lgan umumxalq qo'zg'oloni bo'lib o'tdi. Jizzax qo'zg'oloni Jizzax va uning atrofidagi aholining chor Rossiyasi mustamlakachiligiga qarshi milliy ozodlik harakati edi. Qo'zg'olonning asosiy markazi Jizzax shahri va viloyati edi. Jizzax xalqi chor hokimiyatining kamsituvchi mustamlakachilik siyosatiga qarshi qo'zg'olon ko'tardi. Podshoh farmoniga ko'ra, **Jizzax viloyatida 10531 kishi mehnatga** safarbar qilinishi kerak edi.

Xalqning ozodlik uchun kurashi o'z qahramonlarini yaratdi. **O'zbek shoiri Fozil Yo'ldosh (1872-1955) o'zining "Jizzax qo'zg'oloni" dostonida bu qo'zg'olon sahnasini** yorqin ranglarda tasvirlagan. Dostonini yaratishdan oldin, Fozil Yo'ldosh qo'zg'olonning bevosita ishtirokchilari Abdulla Ochilov, Mamasharif bilan shaxsan uchrashib, suhbatlashdi Husaynov, Shodi Ashirmatov, Mavlon Kenjayev, urdu Muqimov va boshqalar.

Namoyishlar 5- iyul kuni birinchi kichik tartibsizliklar bilan boshlandi. Aholi farmonni bekor qilishni va ro'yxatni tuzishni to'xtatishni talab qila boshladi. Jizzaxliklar boshqa shaharlarning ahvolini bilish uchun Toshkent va Samarqandga (Jizzaxlik Nazir hoji Toshkentga, Xudoyorqul hoji Bog'dondan Samarqandga) o'z vakillarini yubordilar. Nazir hoji Toshkent xalqining qo'zg'olonini eshitib, 12-iyul kuni Jizzaxga qaytadi. Shu kuni eski Jizzax shahrida to'plangan xalq farmonga

bo'ysunmay, kurash boshlashga qaror qiladi. Bu haqda tunda shahar aholisi ogohlantiriladi. Ertasi kuni, 13- iyul kuni erta tongda jizzaxliklar uyg'ondi . Damin boshchiligidagi bir necha ming kishilik olomon Kulol Mirzayorni jazolaydi Xudoyor, mehnatga ro'yxatdan o'tgan ellik sardori. Bu yerda qo'zg'olonchilar safi kengayib, Jizzaxni bosqinchilardan ozod qilish, mustaqil baza tashkil etish rejasi ilgari surildi. Nazir hoji Eshon Jizzax beki deb e'lon qilinadi . Eng oddiy qurollar - ketmon, kaltak, pichoq, bolg'a bilan qurollangan odamlar kelishdi.

Sangzor aholisi Jizzax isyonchilarini qo'llab-quvvatlashga qasamyod qiladi . Zominda ham shunday tartibsizliklar boshlanib , Qosimhoji dindan qaytgan deb e'lon qilindi. Abdurahmon Jevachi va Nazir hojilar atrofdagi qishloq va qishloqlarga rahnamolar jo'natib, o'zlari borib, xalqni jangga chaqirdilar. Abdurahmon Jevachi Buxoro amiriga maktub yozib, yordam so'radi, lekin xat mirshablar qo'liga o'tadi . **Rabot, Bog'dan, Xayrobod , Farish , Sintob , Nurota shaharlariga yuguruvchilar yuborilib , jangga taklif qilindi. Nihoyat, “ Kuya” da 4000 ga yaqin olomon yig'iladi Jizzax yaqinidagi Boshi ” .**Shahardagi novvoyxonalar tinimsiz ishlamoqda, non o'rab qo'zg'olonchilarga aravalarda olib kelinmoqda.Xalq imkon qadar ketmon,lom va hatto kichik miltiq bilan qurollangan.[O'zbekistonning yangi tarixi. 412-424- b.].

Abdurahmon Jevachi ukasi Bobobekni yubordi Abdujabborov Nazirxo'ja bilan uchrashish uchun Jizzax shahriga Abdusalomov Jizzax vohasida ko'tarilgan barcha qo'zg'olonchi kuchlarni birlashtirish maqsadida . yig'ilish o'tkazdilar. Unda qo'zg'olonga tashkiliy tayyorgarlik ko'rish, Jizzax qo'zg'olonini amaliy qo'llabquvvatlash, rus bosqinchi kuchlariga qarshi hamjihatlikda kurashish, Turkiston mustaqilligini ta'minlash kabi masalalar ko'rib chiqiladi.

Abdurahmonning ko'rsatmalari asosida Jevachi , barcha qishloqlarga vakillar yuborilib, jizzaxliklarni qo'llab- quvvatlamoda . Birinchilardan bo'lib, yangi qishloq aholisi ketmon, bolta, panshaxa , tayoq va kaltaklar bilan qurollanib.

"Biz mehnatga bormaymiz!" "Boylarning bolalari ishga ketsin!", "Agar askar olish ro'yxati to'xtatilmasa, biz to'polon qilishda davom etamiz!", "Oq podshoh askarlariga qarshi kurashni davom ettiramiz!" hayqiriq va shovqin bilan Mirshab saroyi tomon yurishdi . Hatto Bogdon sudining boshlig'i Borillaning tahdidi ham mirshablar , qo'zg'olonni qonga botirish uchun qo'zg'olonchilarni to'xtata olmadilar. 14-iyulda Bogdanda boshlangan qo'zg'olon butun Forish va Sintob tumanlarini qamrab oladi. Qo'zg'olon markazi Shotolib qishlog'ida bo'lgan . Hayitboyning yozishicha Haydarovning " Jizzax tarixidan manzaralar" risolasi , Abdurahmonning barcha odamlari va yaqinlari. Bu qo'zg'olonda Jevachi faol qatnashgan.

14-iyulga o'tar kechasi Abdurahmon boshchiligidagi qo'zg'olonchilar Jevachi Bog'dan mirshablari saroyiga hujum boshladi . Yo'lda Yangiqishloq yaqinida sud ijrochisi S.N.Simbirsevni uchratib qolishadi va Jizzax jazo otryadini chaqirish to'g'risida maxfiy xat bilan qo'lga olinib o'ldirilgan. **15-iyul kuni ertalab Bogdan mirshablari saroyini egallab olgan qo'zg'olonchilar Borillani u yerda topa olishmadi.**

Jizzax qo'zg'oloni chor hokimiyati va mahalliy hokimlarni xavotirga soldi. Qo'zg'olonni bostirish uchun Toshkentdan yordam so'radilar. Toshkentdan Jizzaxga to'p va pulemyotlar bilan qurollangan otryad yetib kelgach , qo'zg'olon shafqatsizlarcha bostirildi. Harbiylar Jizzaxning eski qismiga o't qo'yib , yer bilan yakson qildilar, otib tashlab, yoshu qari qochib ketishdi. Shahar aholisi qishloq va fermalarga qochib ketdi. Askarlar qishloq va qishloqlarga ham hujum qildi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, Jizzax qo'zg'oloni Rossiyadan ajralib chiqish va mustaqil bo'lish kabi aniq maqsadlar ostida uyushqoqlik bilan amalga oshirildi. Qo'zg'olon arafasida butun mamlakatda bo'lgani kabi Jizzaxda ham zulm va adolatsizlik cheksiz edi. Aholisi asosan g'alla yetishtirish bilan shug'ullangan. Mahalliy aholining yerlari tortib olinib, temir yo'l va o'rmon xo'jaligi bilan

shugʻullanuvchi rus oilalariga berildi, yaylovlar qisqartirildi, oʻrmonlar qattiq nazoratga olindi, hatto oʻtin ham qoʻyilmas edi, sugʻorish inshootlari ham maʼmuriyat tasarrufida boʻldi, yer va suv soliqlari tobora koʻpayib bordi. Jizzax tumani rahbarining hisobotida aytilishicha, “Aholining iqtisodiy ahvoli shu qadar ogʻir ediki, qishdan bahorgacha ular tilanchilik darajasiga tushib qolgan, non u yoqda tursin, sadaqa bilan kun kechirish qiyin boʻlgan”.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI:

1. Abdiyev H., Konishev J. Tarix: istilolar va qoʻzgʻolonlar. Toshkent. 2016.
2. Haydarov H. Jizzax tarixidan manzaralar. Toshkent. 1992
3. Ziyoyev H. Turkistonda rus tajovuzi va hukmronligiga qarshi kurash. Toshkent. 1998.
4. Shamsutdinov R., Karimov Sh., Hoshimov S., Ubadullayev O. Vatan tarixi. Kitob Toshkent. 2016.